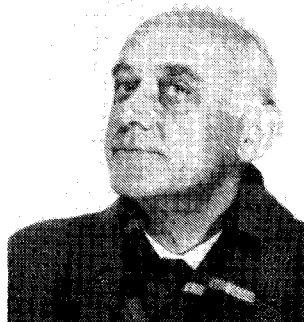

Een pleidooi voor gerechtigheid

prof. dr. F.J. Heggen

Prof. dr. F.J. Heggen (1930) is hoogleraar ethiek aan de Hogeschool voor Theologie en Pastoraat te Heerlen.

1 + 1 = Samen. Publieke erkenning van lotsverbondenheid

Een christen-democratische bijdrage tot de gedachtenvorming over huwelijkse en niet-huwelijkse tweerelaties; rapport van een commissie van het wetenschappelijk instituut voor het CDA.

De commissie had tot opdracht 'op basis van het Program van Uitgangspunten een registratiemodel te ontwikkelen opdat andere duurzame relatievormen dan het huwelijk, waarin de partners verantwoordelijkheid voor elkaar aanvaarden, op een met het huwelijk vergelijkbare rechtspositie aanspraak zou kunnen maken' (Rapport, p. 159)¹⁾. De commissie heeft een vrij omvangrijk en goed gedocumenteerd geschrift op tafel gelegd. In een bestek van 170 bladzijden, verdeeld over 13 hoofdstukken biedt zij haar overwegingen aan. Elk hoofdstuk wordt afgesloten met conclusies. Hoofdstuk XIII vat de wezenlijke trekken van het rapport samen wat betreft probleemstelling, benadering en gehanteerde modellen; daarna plaatst het de eerder na ieder hoofdstuk getrokken conclusies bij elkaar. In een bijlage worden enkele kerkelijke uitspraken betreffende niet-huwelijkse tweerelaties weergegeven.

Ik heb het rapport met genoegen gelezen. In de aangeboden argumentatie kan ik mij goed vinden. De geformuleerde conclusies

vertonen een logische samenhang. Het geheel is goed leesbaar. Het vermijdt de extremen van popularisering en vakjargon.

In deze bespreking streef ik twee doelen na: presentatie van de inhoud alsmede beoordeling. Daartoe ga ik eerst in op de gekozen probleemstelling en de kernbenadering. Daarna bespreek ik de verschillende hoofdstukken. In mijn kritiek zal ik niet buiten de competentie van mijn vakgebied treden. Ik reageer als ethicus. Vragen van juridische aard, fiscale problemen enz. laat ik terzijde. Enkele meer algemene opmerkingen sluiten deze bespreking af.

Probleemstelling en kernbenadering

Expliciet wordt de probleemstelling op het einde geformuleerd (R. 145): In onze samenleving is een duidelijke verstoring van evenwicht in rechten en plichten tussen gehuwden en ongehuwd samenwonenden. De ba-

1) Citaten uit dit rapport geef ik voortaan aan met de letter R. gevolgd door de betreffende bladzijde.

lans slaat soms in de ene en dan in de andere richting uit. Aan ongehuwd samenwonenden worden soms plichten opgelegd die bij het huwelijk horen zonder dat hun de daarbij behorende rechten worden toegekend.

Maar ook het omgekeerde vindt plaats, recht zonder plicht. Soms worden ongehuwd samenwonenden behandeld als waren zij gehuwd. Dan worden relaties verondersteld, als het ware opgelegd zonder dat mensen ervoor gekozen hebben. Anderzijds missen mensen die duurzaam verantwoordelijkheid voor elkaar hebben gekozen, elke erkenning en bescherming van hun verbondenheid van de zijde van de overheid. Sommige mensen wensen wijziging in de rechtspositie van de gehuwden, met name in onderhoudsplicht (en de daarmee verbonden alimentatieplicht) en in de mogelijkheden tot beëindiging van de relatie. De gelijkwaardigheid van de partners komt in de huidige wetgeving onvoldoende tot uiting.

Deze probleemstelling blijft in opzet en structuur van het rapport overwegend impliciet. De commissie heeft ervoor gekozen een meer beschrijvende weg te volgen door in de eerste hoofdstukken overeenkomsten en verschillen van huwelijkse en niet-huwelijkse tweerelaties te analyseren en in hun sociaal-historische samenhang te benaderen. Daardoor plaatst zij vragen betreffende recht en rechtspositie in een bredere – vooral antropologische – samenhang. Wanneer in de hoofdstukken IV t/m XII de vragen aan de orde komen die een wettelijke regeling behoeven, is het mogelijk deze regelingen niet op een positivistische grondslag te funderen, maar op een redelijk getoetste visie betreffende mensen in hun verantwoordelijkheid voor zichzelf en voor elkaar en betreffende de taak van de overheid in een pluriforme samenleving.

J. van Ussel zegt in zijn *Afscheid van de seksualiteit*: 'alle 'laatste' vragen zijn antropologische vragen'²⁾. Hoe zorgvuldig een ethiek haar argumenten ook opbouwt, hoe aandachtig zij daartoe ook de menselijke ervaringen beluistert, zij verwijst steeds terug

naar een mensbeeld. Omtrent mensbeelden bestaat onder ons geen eensgezindheid. Wij kunnen onze beelden omtrent de mens en zijn mogelijkheden voor onszelf en voor elkaar verhelderen, op innerlijke samenhang onderzoeken, met onze levensovertuiging en zinervaring in verband brengen. Wij kunnen ze aan elkaar tonen, maar niet bewijzen.

Het rapport kiest duidelijk voor een relationele benadering: de mens komt tot zichzelf en tot menselijke ontplooiing in en vanuit de

De in het rapport gekozen relationele benadering onderschrijf ik integraal.

betrokkenheid op de ander. Voor de vormgeving van deze betrokkenheid is de mens verantwoordelijk. In deze verantwoordelijkheid dient de mens gerespecteerd te worden, ook door de overheid. Op deze verantwoordelijkheid zal de mens dus worden aangesproken. Daarbij is niet de *vorm* van de relatie – huwelijk of niet-huwelijkse relatie – maar de *aard* van de relatie en de daarmee gegeven leefsituatie – de gekozen en aan de overheid bekend gemaakte (mate van) lotsverbondenheid en solidariteit – doorslaggevend.

De hier gekozen relationele benadering onderschrijf ik integraal. De betekenis welke huwelijk en gezin voor mensen kunnen hebben, wordt in deze benadering geen ogenblik geminimaliseerd. Zij wordt echter ook niet op zich gesteld, alsof zij in abstracto,

2) J. van Ussel, *Afscheid van de seksualiteit*, Den Haag-Meppel 1970, p. 11.

vooraf aan menselijke zingeving een waarde zou vertegenwoordigen. Niet het instituut als zodanig, maar de op de (verbonds)keuze voor elkaar berustende lotsverbondenheid, verantwoordelijkheid en trouw bepalen het dragende en waarde-stichtende karakter van de op duurzaamheid gerichte tweerelatie. Bijbels gezien staat deze benadering heel sterk, juist doordat zij niet de sabbat maar de mens centraal stelt. De waarde van de instituties wordt door het christelijk geloven gerelativeerd. De bijbels-positivistische benadering als zou er sprake zijn van het huwelijk als een verplichtende 'inzetting Gods' (vaak in protestants-christelijke kring) of van een 'natuur-wettelijk gegeven orde' (vaak in katholieke kring) is in brede, theologische kringen verlaten³⁾. Het rapport verwijst niet meer naar dergelijke opvattingen. Het keert zich wel tegen het individualisme. Deze houding werpt mensen *финал* op zichzelf terug, omdat het verbondenheid met zichzelf en met de ander niet als één complementaire houding verstaat, maar als mogelijke tegenstellingen. Individualisme heft solidariteit op en is daarom regelrechte bedreiging voor elke menselijke verbondenheid, zowel van het huwelijk, als van andere samenlevingsverbanden. In de feitelijke situatie van alleenstaanden is dit vaak het duidelijkst zichtbaar.

De eenzaamheid binnen samenlevingsverbanden, blijft immers doorgaans sterker aan het oog van de buitenwereld onttrokken. De commissie spreekt uit: 'Ook alleenstaanden hebben andere mensen nodig en andere mensen moeten op hen een beroep kunnen doen. Ook alleenstaanden moeten op hun verantwoordelijkheid worden aangesproken; ze zijn geen tweederangs burgers' (R. 145).

Twee-relaties (hoofdstuk I en II)

Ik beschouw deze twee hoofdstukken samen met de zojuist vermelde kernbenadering als het fundament van het rapport. De tekst is zeer feitelijk gehouden, sterk beschrijvend, veelal steunend op sociologisch onderzoek. Dit maakt de kracht van de stellingname uit.

a. Het rapport

De motieven om te trouwen, respectievelijk om ongehuwd te gaan samenwonen blijken *beide* zeer verschillend in de zin van complex te zijn. Echter, het motief waarom het ene paar kiest voor het huwelijk en het andere voor een niet-huwelijkse tweerelatie kan *hetzelfde* zijn.

Ik meen dat het verstandig is om dit klaarlijkkelijke gegeven goed tot ons te laten doordringen. Het is in strijd met de werkelijkheid te stellen, dat mensen die huwen, 'doorgaans of steeds' door andere motieven bewogen worden dan zij die gaan samenwonen. In deze motivatie spelen levensbeschouwelijke opvattingen een belangrijke rol. Vervolgens gaat het rapport in op de vraag of mensen die ongehuwd samenleven, hun leven anders inrichten dan gehuwden, of zij duidelijk andere waarden en normen hanteren. Aan de hand van het onderzoek van I. Weeda, *Huwelijksleven, ideaal en praktijk*⁴⁾, wordt het ideaalbeeld geschetst van een 'gesloten' en van een 'open' huwelijks- en gezinsleven. Ik licht één element uit deze typering. Voor het gesloten type: 'Kenmerkend voor een goede huwelijksrelatie zijn liefde, zo weinig mogelijk ruzie, geven en nemen, begrip, aandacht, vertrouwen, eerlijkheid e.a.'. Voor het open type: 'Kenmerkend voor een goede huwelijksrelatie zijn: kameradschap, goede communicatie en zo nodig af en toe een 'opbouwende' ruzie, vertrouwen, respect, begrip, elkaar de vrijheid geven, elkaar de ruimte laten e.d.' (R. 16). Onze kennis van de niet-huwelijkse tweerelaties in Nederland is nog beperkt. Het onderzoek van C. Straver e.a. *Twee-relaties anders dan het huwelijk*⁵⁾ laat zien dat hier twee basis-intenties te onderscheiden zijn, nl. het 'samen-delen' en het 'samen zelfstandig zijn'. Dit geldt zowel voor heterofiele als voor homofiele paren. Het onderscheid

3) Uitgebreid hierover R. Grimm, *L'institution du mariage. Essai d'éthique fondamentale*. Paris 1984.

4) Utrecht 1984.

5) Onderzoek in opdracht van de Nederlandse Gezinsraad, NISSO-onderzoeksrapport, nr. 27, Zeist 1979.

tussen deze twee doelstellingen is de bereidheid om wel of niet in elkaars onderhoud te voorzien.

Verder blijkt dat ten aanzien van de manier waarop partners in niet-huwelijkse relaties met elkaar omgaan, er meer overeenkomsten bestaan met gehuwden dan velen van ons in eerste instantie vermoeden. Op grond van nadere gegevens concludeert het rapport: 'De opvatting dat mensen niet huwen maar wel samenwonen, omdat zij elkaar niet trouw willen zijn, geen verantwoordelijkheid voor elkaar willen dragen en niet de intentie hebben de relatie levenslang te doen zijn, doet in zijn algemeenheid geen recht aan de maatschappelijke werkelijkheid. (.....). De huwelijkse status of het ontbreken daarvan, blijkt niet bij voorbaat en niet per definitie bepalend te zijn voor de intrinsieke waarde (de 'inhoud') van de tweerelatie'. (R. 22-23). Bij tweerelaties zijn grofweg twee verschillende leefpatronen te onderscheiden: een meer open en een meer gesloten type. Deze

persoonlijke verhouding' (R. 28).

Het huwelijk wordt als samenlevingsvorm onveranderd hoog gewaardeerd. Dat geldt zowel voor Nederland als voor nabijgelegen Westeuropese landen. Niet-huwelijkse tweerelaties lijken in toenemende mate naast het huwelijk geaccepteerd te worden, vooral als zij fungeren als mogelijke voorbereiding op een huwelijk. Echtscheiding wordt in hoge mate geaccepteerd. Het rapport vermeldt uitdrukkelijk dat de toename van het aantal scheidingen niet zozeer wijst op een lichtvaardig verbreken van de huwelijksband als wel op (te) hoge verwachtingen (of snelle beslissingen) bij de aanvang ervan⁶). De intentie tot en het verlangen naar duurzaamheid zijn blijkens vele gegevens overkort aanwezig. Ongehuwd samenwonen vervult voor velen de functie van een proefperiode. Het valt op dat echtscheiding acceptabel wordt geacht wanneer de partner tekort schiet in zorg en liefde en (vooral?) in seksuele trouw. Het is opvallend dat enerzijds seksuele relaties aanmerkelijk minder exclusief aan het huwelijk worden verbonden dan voorheen het geval was en dat vooral het ontbreken van wederzijdse affectie en betrokkenheid bij ongehuwden als een bezwaar wordt gezien. Anderzijds wordt seksuele ontrouw van de partner, met name wanneer deze voortdurend van aard is, als eerste scheidingsgrond genoemd. Het is de vraag (door het rapport niet gesteld) of seksuele trouw als een zelfstandige factor functioneert in de opvatting van veel mensen of dat deze verbonden wordt met integrale betrokkenheid op en participatie in het leven van de partner.

Bewuste kinderloosheid wordt algemeen geaccepteerd. Onder de motieven geen kinderen (meer) te krijgen, vallen op naast de gebruikelijke (zoals de wens om het ouderschap zo goed mogelijk te vervullen) zorg voor overbevolking en een sombere visie op de toekomst.

Belangrijke veranderingen worden aange-

6) Vgl. nader F. Heggen – G. van Tillo, *Het kwetsbare huwelijk*, Averbode 1984.

» Bijbels gezien staat de benadering van het rapport heel sterk. »

leefpatronen zijn zowel in huwelijkse als in niet-huwelijkse tweerelaties aan te wijzen. Het rapport geeft vervolgens een beknopte historische schets van de sociaal-culturele ontwikkelingen in de samenlevingsvormen. Centraal hierin staat de verschuiving van institutie naar relatie. Voor het slagen van een huwelijk wordt de partnerrelatie het meest belangrijk geacht: al hetgeen beslissend is voor 'een emotioneel bevredigende

wezen in de positie van de vrouw en wel vooral in het rolpatroon tussen man en vrouw. Uit enquêtes komt een duidelijke tendens naar voren ten gunste van een flexibele rolverdeling voor zowel het betaalde als het onbetaalde werk (huishouding en verzorging van de kinderen). Wanneer een vrouw met schoolgaande kinderen buitenshuis werkt, achten Nederlanders dat in meerderheid acceptabel, zolang de kinderen daardoor niet naar een crèche moeten gaan. Het rapport vermeldt niet of zij hier principieel of financieel reageren.

b. Waardering.

Ik waardeer dit gedeelte van het rapport in hoge mate. Hier blijkt duidelijk: wie zich door feiten laat instrueren, wordt tot een genuanceerde opstelling gebracht. Nederlanders blijven in overgrote meerderheid vasthouden aan het huwelijk als liefst gekozen relatievorm. In dit opzicht zijn de cijfers omtrent een volgend huwelijk na echtscheiding illustratief. Het ongehuwd samenwonen holt het huwelijk niet uit.

Graag zou ik gezien hebben dat het rapport nog iets verder gegaan was. De historische schets in hoofdstuk II is kort om de ontwikkelingen in de tweerelaties in beeld te brengen. Daarom komt niet naar voren dat in het verleden zeer frequent huwelijken werden gesloten op basis van economische en familiale overwegingen, zonder dat van persoonlijke partnerkeuze sprake was. Huwelijk zonder partnerschap is volop sociale realiteit geweest. De Reformatie heeft het huwelijk benadrukt als de door God gewilde levensstaat van de mens⁷⁾: 'men kan God niet dienen door tegen de natuur in te gaan. De christen doet er goed aan te trouwen, kinderen te krijgen en zijn taak in de samenleving getrouw te vervullen'. Tegelijk bleef (en niet alleen in katholieke kringen) een onderschatting van huwelijk en seksualiteit tenminste latent aanwezig. De erkenning dat tederheid, lichamelijke verrukking en seksuele vreugde personen verrijken, voor elkaar en voor zichzelf ontsluiten, komt in onze cultuur pas laat naar voren. Zij komt gedeeltelijk naar voren

als een ervaring die buiten of vóór het huwelijk wordt opgedaan⁸⁾. Het rapport had explicieter mogen ingaan op de bezwaren die tegen het huwelijk naar voren komen in 'de oude milieus' die huwelijk en seksualiteit primair als dienstbaar aan familie en samenleving beschouwen en daardoor voor sommige personen een ongehuwd bestaan aanbevelen (de katholieke priester maar tot in de moderne tijd ook de man van de wetenschap kunnen zich beter rechtstreeks en dus buiten het huwelijk aan de samenleving wijden). Het rapport had ook bezwaren mogen aangeven die in sommige existentialistische kringen (o.a. Sartre) geuit werden, doch die reeds veel eerder in onze cultuur aanwezig zijn: de institutionele binding van de partners staat een waarachtig persoonlijke partnerrelatie in de weg: 'wat recht is, kan niet in vrijheid en spontaniteit gegeven worden'. De spanning tussen duur en moment wordt niet aangeraakt. Ook de vraag naar de verhouding tussen menselijk bestaan en drang tot institutionalisering blijft liggen. Dit laatste heeft mij wel wat verbaasd omdat de startvraag aan de commissie gesteld, de ontwikkeling van een registratiemodel voor duurzame samenlevingsvormen inhoudt. Het had voor de hand gelegen in te gaan op de functie van de huwelijksinstitutie, op de kritische vragen die aan deze institutie gesteld worden, op de vraag of de menselijke existentie door het beginsel van de institutionaliteit gekenmerkt wordt. Is bij de beminnende mens aan te wijzen dat hij erkend wil worden door de samenleving? Ik meen dat de belangrijkste functie van huwelijksriten juist gelegen is in de integratie van de erotische liefde in de samenleving. De huwelijkssituatie impliceert socialisatie en moralisering van onze verlangens, die een tendens tot asocia-

7) Vgl. A. Jelsma, *Waar toe de mens bestemd is. Over huwelijk en gezin in de reformatietijd*, in K. Bertels e.a., *Vrouw man kind. Lijnen van vroeger naar nu*, Baarn 1978, p. 79-88.

8) Ik denk hier ook aan de betekenis van de hoofse liefde. Heel boeiend is G. Duby, *Ridder, vrouw en priester. De middeleeuwse oorsprong van het moderne huwelijk*, Amsterdam 1985.

liteit en subversiviteit hebben. Daarmee is gezegd dat de institutie in een voortdurende spanningsverhouding staat tot de individuele vrijheid. Zij heeft een conservatief karakter. Zij roept de exterioriteit op. Daarmee is de noodzaak van een kritische reflexie op haar legitimiteit gegeven.

De spanningen en de tegenstellingen die met de huwelijksrealiteit zijn gegeven, komen in het rapport niet aan de orde. Er vindt geen verwijzing plaats naar de ervaring van hen die stellen dat het huwelijk zo véle functies en zo van elkaar verschillende moet vervullen, dat botsingen onvermijdelijk zijn. Het rapport onthoudt zich doorgaans van een interpretatie van motieven van mensen. Het steunt duidelijk op bekend sociologisch onderzoek. Inbreng van psychologische zijde is nauwelijks aanwezig.

De taak van de overheid in een pluriforme samenleving (hoofdstuk III)

Dit hoofdstuk vervult een duidelijke scharnierfunctie tussen de eerder opgeroepen sociaal-culturele realiteit enerzijds en de door de overheid te treffen regelingen ten aanzien van de rechtsposities van de betrokkenen op verschillende beleidsterreinen. Vertrekpunt vormt de vastgestelde pluriformiteit van opvattingen en de verscheidenheid van samenlevingsvormen. Zulks terwijl de stabiliteit in waardering van duurzame tweerelaties opvallend is. De pluriformiteit in opvattingen en gedragingen uit zich mede in verlangens naar de overheid. Sommige niet-gehuwde tweerelaties wensen een gelijke behandeling als de gehuwden; andere wensen dat niet en zijn soms juist daarom niet getrouwd (R. 47).

a. Aard en mate van overheidsbemoeienis

In deze fundamentele paragraaf staat centraal de wederzijdse verantwoordelijkheid van de partners in een tweerelatie als voorwaarde voor hun emancipatie. Deze verantwoordelijkheid is een fundamenteel ethisch gevolg van het antropologisch gegeven dat menswording zich slechts in en vanuit de relatie tot anderen kan voltrekken. De overheid dient voor de burgers een rechtspositie

te scheppen die toegesneden is op de aard van hun relatie. Daarbij dient de overheid geen voorkeur aan de dag te leggen voor één bepaalde leefvorm. Ook ten aanzien van de rolverdeling van de partners en ten aanzien van de vraag of men alleen- of tweeverdiener wil zijn, dient de overheid een onpartijdige houding in te nemen. Maatschappelijke verbanden en particuliere organisaties dienen in hun eigen verantwoordelijkheid gelaten te worden. 'In een democratie zullen

Individualisme heft solidariteit op en is daarom een regelrechte bedreiging voor elke menselijke verbondenheid.

we ook voor de rechten van minderheden moeten opkomen indien zij denk- en leefwerelden hebben die de onze niet zijn' (R. 55). 'Bij overheidsinstellingen zelf mag inzake het personeelsbeleid geen onderscheid gemaakt worden naar geslacht, seksuele geaardheid, het samenwonen van mensen en de huwelijkse status. Bij particuliere organisaties moet de overheid echter grote terughoudendheid betrachten' (R. 56). Het rapport verwijst naar CDA-publikaties over het voorontwerp *Wet Gelijke Behandeling*, de *Homofilie-resolutie* en naar het *CDA-verkiezingsprogramma 1986-1990, Uitzicht – Samenwerken voor morgen*.

b. Mensen in een tweerelatie. Probleemstelling inzake de overheidstaak.

Ook in Nederland is de burgerlijke institutiönalisering van het huwelijk van vrij recente datum. Pas met de invoering van het *Wetboek Napoléon* in 1809 werd het burgerlijk

huwelijk een feit⁹⁾ Daarmee heeft de overheid normen vastgesteld met het oog op de rechtenbescherming van de partners en hun eventuele kinderen in hun onderlinge verhouding alsook in hun verhouding tot derden (R. 59). Door de hedendaagse ontwikkeling en waardering van buitenhuwelijkse tweerelaties zijn een aantal knelpunten ontstaan. Er is een verstoring in de balans van rechten en plichten, bijvoorbeeld inzake de sociale wetgeving. Er zijn problemen rond de zichtbaarheid van de relatie met het bekende onverkennelijke geneus in privacy, wanneer de overheid in het kader van de uitvoering van de bijstandswet tweerelaties toetst aan die van gehuwden.

Met nadruk spreekt het rapport uit dat mensen het recht hebben op een publieke erkenning van de lotsverbondenheid waarvoor zij gekozen hebben (R. 61). Feitelijk worden gehuwden op een aantal beleidsterreinen (zoals sociale zekerheid en belastingwetgeving) niet beschouwd als een relatie maar als een optelsom van twee delen. Voorts hebben *niet* alle mensen het feitelijke recht om te kiezen voor een publieke erkenning van hun lotsverbondenheid. Dat is heel duidelijk bij homofiele tweerelaties. Het is echter onloochenbaar dat wederzijdse trouw en verantwoordelijkheid en het verlangen naar erkenning daarvan niet alleen bij gehuwden of bij heterofielen aanwezig is. Er zijn meer mensen wier relatie niet die van een huwelijk is, doch bij wie daadwerkelijk van lotsverbondenheid sprake is. Als voorbeeld worden genoemd broer en zus, vriendinnen die op basis van gemak of vriendschap samenwonen. Tenslotte personen die juridisch samen een huwelijk kunnen aangaan, doch daar overwegende bezwaren tegen hebben.

Het rapport verwerpt enkele min of meer gangbare gedachten gericht op een oplossing van de genoemde knelpunten. Het 'lichter' maken van het huwelijk en het verzwaren van het ongehuwd samenwonen lijkt geen goede weg. Een aantal bezwaren raken immers kernelementen van het huwelijk; zo de wederzijdse zorgplicht of de alimentatieplicht als uiting van post-huwelijkse soli-

dariteit. In deze plichten dienen wel wijzigingen plaats te vinden om vooral de gelijkwaardigheid van de echtgenoten meer recht te doen. Het verzwaren van andere relaties zal de genoemde knelpunten waarschijnlijk nog vergroten. De keuze voor een sexe-neutraal huwelijk stuit op bezwaren van internationale aard; verschillende internationale verdragen vormen een belemmering. Daarenboven beleven homofiele partners hun lotsverbondenheid niet als een huwelijk. Zij wensen geen imitatie of afzwakking te zijn van heterofielen. Ook de samenleving in haar algemeenheid erkent het onderscheid tussen homofiele en heterofiele relaties. Onvermeld blijft het feit dat een sexe-neutraal huwelijk geen verbetering zou brengen in de situatie van hen die broer en zus, vriend of vriendin zijnde samenwonen zonder een huwelijk te ambiëren of voor hen die fundamentele bezwaren tegen een huwelijk koesteren. Het rapport wijst tenslotte een herstel van de exclusiviteit van het huwelijk af, omdat de overheid dan prioriteit zou geven aan de heterofiele tweerelaties en de fundamentele rechten van degenen die anders willen leven, zou aantasten.

c. Publieke erkenning van lotsverbondenheid.

Het rapport kiest als uitgangspunt met nadruk niet het juridische instituut (het huwelijk), maar de zin die het samenleven in tweerelaties heeft. Voor het kunnen beleven hiervan dient de overheid voorwaarden te scheppen. 'Aangezien het een fundamenteel recht van burgers is om een leefvorm te kiezen zoals zij die zelf wensen, behoort de overheid hen niet tot enigerlei keuze te dwingen. Het zichtbaar maken van de bedoeling van de partners met de inrichting van hun samenleven in een tweerelatie dient dus aan het initiatief van henzelf te worden overgelaten' (R. 66).

9) Voor een schets van de ontwikkelingen in deze: E. Schillebeeckx, *Het huwelijk. Aardse werkelijkheid en heilsmysterie*, Bilthoven 1963. Duby brengt belangrijke nuanceringen aan in deze schets.

Op deze wijze kan recht worden gedaan aan de gelijkwaardigheid van de partners, aan hun wens om duurzaam verantwoordelijkheid te dragen voor elkaar en aan het evenwicht tussen rechten en plichten (R. 76).

Vijf leefvormen worden onderscheiden:

1. gehuwden, man en vrouw die hun leven met elkaar willen delen en dit middels registratie kenbaar maken aan de overheid. Voor hen bestaat reeds het burgerlijk huwelijk.
2. samenlevers, homofiele partners in een tweerelatie die evenzeer en evenzo verantwoordelijk voor elkaar willen zijn en dit middels registratie kenbaar maken aan de overheid. Voor hen zal dus een apart rechtsinstituut moeten worden geschapen. In wetgeving en beleid worden zij als relatie behandeld. Een theologisch oordeel over huwelijkse en niet-huwelijkse tweerelaties valt buiten bevoegdheid en verantwoordelijkheid van de politiek. Het scheppen van een met het burgerlijk huwelijk vergelijkbaar rechtsinstituut voor homofiele relaties laat de eigenheid van het kerkelijk huwelijk onverlet.
3. samenwoners, twee mensen die samenwonen in een relatie die niet vergelijkbaar is met een huwelijk of met een homofiele relatie. Ook zij kunnen de intentie hebben duurzaam samen te wonen en (ook financieel) voor elkaar in te staan. Dit is een brede groep. Hieronder zijn te rekenen bijvoorbeeld de samenwonende broer en zus, de weduwnaar en zijn huishoudster, twee vriendinnen, maar ook het heterofiele paar dat zou kunnen trouwen en het homofiele paar dat zich als samenlevers zou kunnen aanmelden, kunnen tot deze groep behoren.
4. voordeurdelers, mensen die wel samenwonen maar dit niet kenbaar maken aan de overheid. De overheid kan dan alleen het feit dat zij samenwonen in haar beleid verdisconteren. Zij zullen niet als relatie maar als samenwonende alleenstaanden benaderd worden.
5. alleenstaanden, diegenen die een huishouden voeren waarvan één volwassene deel uitmaakt.

Het rapport onderscheidt vervolgens twee modellen, A en B. In beide modellen wordt de wettelijke mogelijkheid van registratie voor tweerelaties geboden. Model A stelt dat vanuit de optiek van de overheid geen onderscheid gemaakt dient te worden tussen gehuwden en samenlevers. Principieel kan met één registratie voor beide groepen worden volstaan. Vanwege de gebondenheid van Nederland aan internationale verdragen en vanwege het feitelijke onderscheid dat in onze samenleving gemaakt wordt tussen hetero- en homofiele relaties dient feitelijk voor een aparte registratiemogelijkheid gekozen te worden. De rechtspositie van gehuwden en van samenlevers dient dezelfde te zijn. Derhalve ontstaan familierechtelijke betrekkingen, wordt adoptie mogelijk en is de rechterlijke tussenkomst bij de beëindiging van de relatie vereist. Model B stelt dat de overheid het biologisch onderscheid tussen homo- en heterofielen in een verschil in rechtspositie tussen gehuwden en samenlevers dient uit te drukken. Daarom zal de overheid de samenlevers op eenzelfde wijze benaderen als partners wier lotsverbondenheid tot een financieel-economische band is beperkt. De rechtspositie voor de samenlevers dient dus gelijk te zijn aan die van de samenwoners. Derhalve ontstaat geen aanverwantschap, geen mogelijkheid van adoptie en geen rechterlijke tussenkomst bij de beëindiging van de relatie.

d. Waardering.

Mijn opmerkingen richten zich vooral op de stellingname omtrent aard en mate van overheidsbemoeienis. Ik vind het wat karig wanneer verantwoordelijkheid als centrale voorwaarde voor emancipatie wordt genoemd. In relatie tot verantwoordelijkheid dient hier zelfbeschikking aan te worden toegevoegd. Ik zie niet dat deze aanvulling tot wijzigingen in de feitelijke aanbevelingen zal leiden. Het rapport stelt expliciet dat de overheid het huwelijk niet als exclusieve rechtsvorm mag opleggen. Ik onderschrijf dat van harte! De notie 'zelfbeschikking' vormt een goede toespitsing van verant-

woordelijkheid. Het valt mij dikwijls op dat deze notie associaties oproept van willekeur die evenmin innerlijk met het begrip verbonden zijn als egoïsme met zelfkritiek zou zijn te verwarren. Zelfbeschikking staat tegenover bevoogding door of onderworpenheid aan mensen. Zij is volop verenigbaar met de bijbelse notie voor de mens als beeld Gods. Ik erken dat de overheid 'in haar beleid een onpartijdige houding (dient) in te nemen ten aanzien van de verdeling van de partners' en alles wat daarmee samenhangt (R. 53), inclusief de vraag wie een inkomen verdient. Toch acht ik het rapport hier te terughoudend. De overheid dient een actief beleid te voeren zoals ook in het actieprogramma *Gelijke kansen voor vrouwen* (1986-1990) opgesteld door de Europese Commissie wordt voorgesteld. Heel goed voorstelbaar is een quoteringsprogramma om meer vrouwen in opleidingen en arbeidsplaatsen te krijgen. Evenzeer is het wenselijk dat de Nederlandse overheid maatregelen treft om het beter mogelijk te maken arbeid en gezin te combineren, ondermeer door verruiming van middelen voor crèches¹⁰⁾. Een overheid die waarachtige onpartijdigheid wil innemen, dient niet terug te schrikken voor een actief (en dus ook ingrijpend) beleid. Zij zal ook structurele voorwaarden moeten scheppen opdat mensen hun eigen keuzen kunnen *gaan* maken. Anders blijft het toegekende recht een privilege van enkelen.

Bezwaar heb ik tegen de door het rapport verdedigde opvattingen omtrent de overheidsbemoeyenis ten aanzien van particuliere organisaties. Ik bepleit een actiever optreden. Ongetwijfeld zal het voorkomen dat 'particuliere organisaties die hun grondslag niet beleefbaar kunnen maken voor hun leden (.....) hun geloofwaardigheid (zullen) verliezen' (R. 54). Dat zij zo en dat is soms maar goed ook. Het rapport is in deze paragraaf wat onzorgvuldig. De uitspraak: 'In een democratie zullen we ook voor de rechten van minderheden moeten opkomen indien zij denk- en leefwerelden hebben die de onze niet zijn' (R. 55) is te algemeen. Zij dreigt de overheid te maken tot een instantie

die opvattingen gadeslaat en aan het zogenaamde vrije krachtenspel overlaat. Dat is overigens niet de bedoeling van het rapport dat nog op dezelfde bladzijde uitspreekt: 'maar ze (de politiek) zal aan de andere kant wel verder moeten reiken dan het registreren en honoreren van allerhande verlangens van burgers of maatschappelijke belangengroepen' (R. 55). De overheid maakt in haar beleid steeds keuzen. Waar zij voor een keuze terugschrikt, laat zij het veld aan de sterksten. Onvermijdelijk gaat dit ten koste van hen die in een zeer beïnvloedbare en/of kwetsbare positie verkeren. Wanneer het daarenboven om organisaties gaat die mede afhankelijk zijn van overheidsmiddelen, komt de verantwoordelijkheid van de overheid nog sterker naar voren.

De voorstellen tot publieke erkenning van lotsverbondenheid juich ik toe. Ik acht het een grote verbetering vergeleken met de huidige situatie. Als centraal moment beschouw ik de erkenning dat het een fundamenteel recht van de burgers is om een leefvorm te kiezen zoals zij die zelf wensen. De overheid dient een beleid te ontwikkelen waardoor dit fundamentele recht daadwerkelijk geëffectueerd kan worden. Basisleefgemeenschappen die evenals het huwelijk op duurzaamheid gericht zijn en door wederzijdse verantwoordelijkheid gekenmerkt worden, dienen rechten en plichten te ontvangen die met die van het huwelijk vergelijkbaar zijn. Daarbij acht ik Model A consequenter dan B. De ter verdediging van B gegeven argumentatie lijkt mij in het geheel niet relevant. 'De mensheid kent het vrouwelijke en het mannelijke geslacht. Dit gegeven heeft zijn zin: een man en een vrouw zijn biologisch zo geschapen dat zij nieuw leven kunnen verwekken. Bij twee mensen van hetzelfde geslacht is dit niet mogelijk (.....). Die elementen echter, die kenmerkend zijn voor de rechtspositie van een heterofiele

10) Vgl. A. Penders, *Emancipatierapport Brussel zet hoeksteen CDA op de helling*, in NRC-Handelsblad, 7.5.1986.

relatie, dienen achterwege gelaten te worden bij mensen van hetzelfde geslacht' (R. 73). Ik vermag niet in te zien dat hieruit logisch volgt dat 'voor de overheid de lotsverbondenheid van samenlevers evenals bij de samenwoners beperkt is tot een financieel-economische band' (R. 73).

Ik acht het juist dat het rapport nadrukkelijk stelt dat het 'zichtbaar maken van de bedoeling van de partners met de inrichting van hun samenleven in een tweerelatie (.....) aan

De voorstellen in het rapport houden ethisch vaak een grote verbetering in vergeleken met de huidige situatie.

rechtspositie toekomt als de gehuwden terwijl in Model B samenlevers de rechten en plichten van samenwoners krijgen; *voordeurdelers* niet als partners in een tweerelatie worden beschouwd maar als twee samenwonende alleenstaanden, bij wie alleen met de feitelijkheid van hun samenwonen rekening wordt gehouden, bij wie de overheid geen recht kan doen aan de gelijkwaardigheid van partners omdat zij niet als zodanig herkenbaar zijn en wier rechtspositie ook gekenmerkt dient te zijn door een evenwicht in rechten en plichten; *alleenstaanden* een rechtspositie verkrijgen die (.....) toegesneden is op hun situatie, waarbij rekening wordt gehouden met het feit dat zij een éénpersoonshuishouding voeren en ook hun rechtspositie gekenmerkt dient te zijn door een evenwicht in toegekende rechten en opgelegde plichten' (R. 79).

a. Relatie vermogensrecht/alimentatie (hoofdstuk IV)

Gehuwden, samenlevers en samenwoners zullen een wettelijke plicht hebben om in elkaars levensonderhoud te voorzien. Ook de alimentatieplicht zal in beginsel voor hen bestaan. Voordeurdelers hebben zich niet als relatie bekend gemaakt. Voor hen zal de verplichting niet bestaan.

Uitgaande van de gelijkwaardigheid van de partners en van hun gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de besteding van het inkomen, dient de bestedingsmacht aan beiden gezamenlijk toe te komen.

Dit geldt voor gehuwden, samenlevers en samenwoners.

Alimentatie eindigt van rechtswege bij huwelijk of bij registratie als samenlevers of samenwoner. De alimentatieplicht kan verminderd of beëindigd worden wegens verandering van omstandigheden: indien de alimentatiegerechtigde gaat samenwonen zonder registratie hiervan bij de overheid.

Na echtscheiding of formele beëindiging van de samenleving of samenwoning dient de rechter tot alimentatie te kunnen besluiten ook als het gevolg daarvan is dat beide personen een aanvullend beroep op de bij-

het initiatief van henzelf (dient) te worden overgelaten' (R. 66).

Rechtsposities (hoofdstuk IV t/m XII)

Ik betreed hier een terrein dat buiten mijn vakgebied ligt. Daarom beperk ik mij tot een summiere en terughoudende benadering. Ik heb de indruk dat het rapport consequent te werk gaat. De voorstellen houden ethisch vaak een grote verbetering in vergeleken met de huidige situatie.

Gehuwden, samenlevers en samenwoners worden als een relationele eenheid beschouwd, 'bij wie de gelijkwaardigheid van de partners door de overheid moet worden erkend en bevestigd in wetgeving en beleid, die allen op hun financieel-economische lotsverbondenheid zullen worden aangesproken en bij wier rechtspositie een evenwicht in rechten en plichten dient te zijn waarbij in Model A samenlevers dezelfde

stand moeten doen.

b. De positie van het kind (hoofdstuk V)

Het rapport behandelt de adoptie, naamgeving, wettelijk erfrecht, ouderlijk gezag/voogdijschap, wettelijke onderhoudsplicht en ouderlijk vruchtgenot. De behandeling lijkt mij zeer consequent. Het adoptierecht wordt in Model A principieel aan samenlevers toegerekend. Bij rechterlijke toetsing blijft 'het belang van het kind' het meest essentiële criterium. In Model B krijgen samenlevers evenmin als samenwoners het adoptierecht. De andere punten worden op basis van de aanwezigheid of afwezigheid van het juridische ouderschap behandeld.

c. Het erfrecht (hoofdstuk VI)

Ook hier leiden Model A en B tot verschillende voorstellen. In Model A ontstaan voor samenlevers familierechtelijke betrekkingen en op grond hiervan wettelijk erfrecht. In Model B wordt hun relatie als enkel financieel-economisch beschouwd en moeten zij evenals samenwoners testamentaire mogelijkheden benutten om de langstlevende partner erfrechtelijk te bevoordelen. Voor voordeurdelers geldt hetzelfde. Ik acht dit een duidelijk voorbeeld ten gunste van Model A.

d. Successiebelasting (hoofdstuk VII)

Gehuwden, samenlevers en samenwoners hebben allen een wettelijke onderhoudsplicht. Gezien de financiële lasten die op hen rusten krachtens de jegens elkaar aangegane zorgplicht, dienen zij ook de financiële voordelen van successierechten te ontvangen. Voordeurdelers hebben geen kenbare zorgplicht en worden als alleenstaanden behandeld.

e. Inkomstenbelasting (hoofdstuk VIII)

Gezien de wens van gehuwden, samenlevers en samenwoners om als relationele eenheid te worden behandeld, dient ook de fiscus uit te gaan van het totale inkomen. Een gelijke behandeling van de partners dient plaats te vinden door de belastingbe-

dragen te verdelen naar rato van het aandeel dat ieder in het totaalinkomen heeft.

f. Sociale zekerheid (hoofdstuk IX)

Besproken worden de volksverzekeringen, de werknemersverzekeringen en de sociale voorzieningen.

Bij de volksverzekeringen zullen gehuwden, samenlevers en samenwoners als relationele eenheid worden beschouwd; op voordeurdelers en alleenstaanden zal een individuele benadering worden toegepast. Het kostwinnersbegrip in de AWW (Algemene Weduwen- en Wezenwet) dient sekse-neutraal te worden geformuleerd.

Bij de werknemersverzekeringen zal iedere verzekerde individueel een loonvervangende uitkering ontvangen. De toelagen zullen toereikend moeten zijn voor het minimum van de leefeenheid. Bij voordeurdelers en alleenstaanden een toeslag tot het minimum van de alleenstaande. Er geldt een arbeidsplicht per leefeenheid, met waarborg voor de keuzevrijheid van de partners om betaalde en onbetaalde arbeid onderling te verdelen. De bijstandsuitkeringen zullen afgestemd zijn op de leefeenheid. Voordeurdelers en alleenstaanden hebben een zelfstandig recht op een uitkering.

g. Volkshuisvesting (hoofdstuk X)

Ook hier wordt consequent geredeneerd. De (gemeentelijke) overheid dient enig zicht te hebben op de duurzaamheid van het samenwonen. Gehuwden, samenlevers en samenwoners worden in de hoogste puntencategorie ingedeeld, omdat de duurzaamheid van hun relatie kan worden verondersteld.

Een opmerkelijk punt (waar ik graag mee instem): De overheid dient het woonrecht van de burgers te garanderen. Indien door de handelwijze van een woningcorporatie te weinig woningen beschikbaar komen voor niet-huwelijkse tweerelaties, dient de gemeente van die corporatie woningen te kunnen huren die zij onderverhuurt aan degenen die niet of rechtstreeks bij de corporaties terecht kunnen.

h. Strafwetgeving/Rechterlijke organisatie (hoofdstuk XI)

Het rapport biedt een illustratie op welke wijze de registratiemogelijkheden voor samenleven en samenwonen in de wetgeving kunnen worden verwerkt in het strafrecht, het strafprocesrecht en de rechterlijke organisatie.

i. Toelatingsbeleid van vreemdelingen (hoofdstuk XII)

Samenwoners zullen niet gelijk behandeld worden met gehuwde partners van vreemdelingen die reeds met een geldige verblijfstitel in ons land verblijven. Evenmin zullen zij aanspraak kunnen maken op de soepelheid die geldt ten aanzien van gehuwde partners. Immers, samenwoners kunnen bij wilsovereenstemming hun relatie formeel beëindigen zonder rechterlijke tussenkomst. Oneigenlijk gebruik van deze registratiemogelijkheid moet worden voorkomen.

De behandeling van samenlevers in resp. Model A en B komt overeen met het gestelde ten aanzien van resp. gehuwden en samenwoners.

Tot besluit

De juridische uitwerking van de publieke erkenning van de lotsverbondenheid tussen mensen zal ongetwijfeld nog een aantal concrete problemen oproepen. Ik denk ook niet dat het behoort tot de taak van een rapport om tot in detail te gaan. Het CDA heeft hiermee een rapport op tafel liggen dat belangrijke vragen stelt aan de bereidheid om rechtsongelijkheid te doorbreken en een

emancipatoir beleid te voeren dat recht doet aan de verantwoordelijkheid en de zelfbeschikking van mensen in een pluriforme samenleving. Huwelijk en gezin worden niet uitgehold wanneer aan mensen in andere samenlevingsverbanden gerechtigheid geboden wordt. Ook in Nederland is tot op vandaag in velerlei opzicht sprake van al dan niet verholen discriminatie van homoseksuelen, ongehuwd samenwonenden en alleenstaanden. Wie zich verplicht weet aan de bijbelse noties omtrent gerechtigheid en vrede, weet dat hij tegen patronen van achteruitzetting moet ingaan. Dan kan het een trieste ervaring zijn dat deze patronen van discriminatie in stand worden gehouden door personen en organisaties die vanuit dezelfde Schrift proberen te leven als degenen die juist in de bijbelse boodschap een inspiratie putten om alle vormen van feitelijke menselijke lotsverbondenheid en solidariteit te ondersteunen.

